

A. HANICH, *Martyrologium duchowieństwa Śląska Opolskiego w latach II wojny światowej*, Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża – Muzeum Śląska Opolskiego, Opole 2009, 158 ss.

Nakładem Wydawnictwa i Drukarni Świętego Krzyża oraz Muzeum Śląska Opolskiego w Opolu ukazała się książka ks. Andrzeja Hanicha pt. *Martyrologium duchowieństwa Śląska Opolskiego w latach II wojny światowej*. Jest to opracowanie, które przedstawia losy duchowieństwa Śląska Opolskiego — księży i sióstr zakonnych — działających na tym obszarze, jak i poza nim, ofiar dwóch systemów totalitarnych: nazistowskiego i komunistycznego. Martyrologia duchownych obejmuje lata II wojny światowej oraz czas powojenny, dotyczy więc ofiar zdobycia Śląska Opolskiego przez Armię Czerwoną, jak również ofiar represji polskiego aparatu państwowego w 1945 r.

Podjęcie tak ważnego tematu przez ks. dr. hab. A. Hanicha, w latach 1977–2000 sekretarza biskupa opolskiego ALFONSA NOSSOLA, wieloletniego pracownika

naukowego opolskiej filii KUL, później adiunkta na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Opolskiego, a obecnie proboszcza parafii pw. św. Jerzego w Prószkowie k. Opola, autora wielu publikacji naukowych, jest wielce uzasadnione i bardzo oczekiwane.

Martyrologia duchowieństwa Śląska Opolskiego jest bowiem zagadnieniem mało znanym w najnowszych dziejach Śląska, przez wiele lat pomijanym przez badaczy polskich i rzadko spotykanym w polskiej historiografii. Z dzieł dotyczących omawianego problemu wymienić należy pięciotomową monografię autorstwa W. JACEWICZA, i J. WOSIA, pt. *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939–1945*, wydaną przez ATK w Warszawie w latach 1977–1981. W latach dziewięćdziesiątych podjęto badania nad tym zagadnieniem, czego wynikiem było opublikowanie *Słownika biograficznego katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, pod red. M. PATERA, Katowice 1996, a także *Leksykonu duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989. Pomordowani – więzieni – wygnani*, pod red. J. MYSZORA, t. II, Warszawa 2003; t. III, Warszawa 2006.

Problem martyrologii duchowieństwa śląskiego podjęty został również przez niemieckich badaczy, których ustalenia zostały opublikowane w dwutomowym dziele pt. *Zeugen für Christus. Das deutsche Martyrologium des XX. Jahrhunderts*, wydanym przez H. MOLLA, Paderborn 1999; Paderborn – Schöningh 2006⁴, oraz w dwóch książkach J. KAPSA: *Vom Sterben schlesischer Priester 1945–1946. Ein Ausschnitt aus der schlesischen Passion*, München 1959¹; Köln 1988²; Köln 1990³; *Martyrologium und Heldentum ostdeutschen Frauen. Ein Ausschnitt aus der schlesischen Passion 1945–1946*, München 1954. O martyrologii sióstr i braci zakonnych pisali także: T. MENGEL, *Das Schicksal der schlesischen Frauenklöster während des Dritten Reiches und 1945–1956*, Köln – Wien 1986; S. BULLA, *Das Schicksal des schlesischen Männerklöster während des Dritten Reiches und in den Jahren 1945–1946*, Sigmaringen 1990. Z wyników badań polskich i niemieckich badaczy skorzystał autor recenzowanego opracowania, zwłaszcza z tych informacji, które dotyczą duchowieństwa ze Śląska, obszaru, który w czasie wojny znajdował się w granicach Rzeszy niemieckiej. Wykorzystał także inną, bardzo obszerną literaturę przedmiotową — polską i niemieckojęzyczną — w postaci pozycji zwartych, artykułów naukowych i publicystycznych, których szczegółowy wykaz zamieszcza na końcu (w bibliografii) opracowania.

Źródłem cennych informacji dla autora okazały się zwłaszcza niemieckojęzyczne czasopisma naukowe, np. „Archiv für schlesische Kirchengeschichte”, Breslau 1936–1941, Hildesheim 1950–1985, Sigmaringen 1986, oraz polskie druki kościelne, m. in. „Wiadomości Urzędowe Administracji Apostolskiej Śląska Opolskiego” (1945–1950), „Wiadomości Urzędowe Diecezji Kurii Biskupiej Śląska Opolskiego” (1950–1972), „Wiadomości Urzędowe Diecezji Opolskiej” (1973–2008) oraz „Wiadomości Diecezjalne” (katowickie) z lat 1945–2007.

W książce autor wykorzystał przede wszystkim materiały źródłowe znajdujące się w państwowych oraz w diecezjalnych, parafialnych i zakonnych archiwach. Oprócz materiałów zaczerpniętych z Archiwum Akt Nowych z Warszawy i Archiwum Państwowego w Opolu, szczególnie cenne okazały się zbiory znajdujące się w archiwach kościelnych: Archiwum Kurii Opolskiej i Archiwum Diecezji Opolskiej, skąd zaczerpnął informacje dotyczące polityki hitlerowskiej wobec duchowieństwa na Śląsku Opolskim w latach 1936–1940, antynazistowskiej działalności duchownych i świeckich w latach 1939–1942 oraz działalności duszpasterskiej Administracji Apostolskiej Śląska Opolskiego w latach 1945–1946.

Jak już wspomniano, ważnym materiałem źródłowym dokumentującym martyrologię duchowieństwa zakonnego, które ks. A. Hanich wykorzystał w recenzowanej monografii, są zbiory archiwalne domów prowincjonalnych męskich zgromadzeń zakonnych oraz domów generalnych bądź prowincjonalnych żeńskich zgromadzeń zakonnych, a także zbiory archiwów parafialnych. Pozyskał je przeprowadzając kilkuletnią kwerendę archiwalną, skorzystał także z informacji zebranych wcześniej przez ks. dr. ALOJZEGO SITKA, wieloletniego kanclerza Kurii Diecezjalnej w Opolu. Pozyskany materiał źródłowy pochodzi z kart personalnych siostr zakonnych zmarłych podczas działań wojennych, uzupełniony został relacjami siostr, którym udało się uniknąć represji i przeżyć wojnę. Zebrane relacje (pisemne lub ustne), często zbyt emocjonalne, skonfrontował autor z materiałami źródłowymi lub relacjami pochodzącymi od bezpośrednich świadków wydarzeń. Rzetelna weryfikacja naukowa pozwoliła na odtworzenie obrazu przemocy wobec siostr i sporządzenia pełniejszego zestawienia ofiar. Podobny tok postępowania badawczego zastosował autor wobec ofiar nazizmu i komunizmu — księży diecezjalnych i zakonnych. W tym przypadku również posłużył się informacjami uzyskanymi od nieżyjących już księży biskupów WACŁAWA WYCISKA i ANTONIEGO ADAMIUKA oraz księży proboszczów lub księży emerytów z diecezji opolskiej.

Struktura pracy jest przejrzysta i logiczna. Autor zastosował układ treści według kryterium poniesionych strat, przy równoczesnym zachowaniu chronologii wydarzeń. Wprowadzenie do tematu potraktował jako pierwszy rozdział, w drugim rozdziale opracowania przedstawił mordy wśród duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego na Śląsku Opolskim, dokonane przez reżim nazistowski w latach II wojny światowej, zamordowanych przez żołnierzy Armii Czerwonej w pierwszych miesiącach 1945 r. oraz ofiary represji władz polskich wobec Niemców bezpośrednio po wojnie. Temu ostatniemu zagadnieniu poświęcił autor sporo uwagi, podkreślając działania ks. BOLESŁAWA KOMINKA, Administratora Apostolskiego Śląska Opolskiego, w celu uchronienia przed represjami duchownych — księży i siostr zakonnych, zweryfikowanych przez władze świeckie jako Niemców i przeznaczonych do wysiedlenia w głąb Niemiec. Przytacza nazwiska starszych duchownych, którzy schorowani zmarli, nie wytrzymując ciężkich warunków transportu. Wobec nacisków polskich władz państwowych, aby „eliminować niemiecką i utrwaląc

polskość”, ks. bp Kominek w memoriale *O stosunkach kościelnych na Śląsku Opolskim z punktu widzenia polskiej racji stanu* z 5 grudnia 1945 r. bronił śląskiego duchowieństwa, przeciwstawił się opinii władz, jakoby „cały kler śląski był tylko instrumentem germanizacyjnym i przeszkadzał władzom polskim” W tym miejscu warto zaznaczyć, że ks. bp Kominek kierował pisma w obronie duchowieństwa Śląska Opolskiego nie tylko do władz centralnych w Warszawie — o czym pisze ks. Hanich — lecz także do władz województwa śląsko-dąbrowskiego (do wicewojewody ARKI BOŻKA) o zaprzestanie szykanowania duchownych w trakcie przeprowadzanej weryfikacji narodowościowej¹

W trzecim rozdziale monografii przedstawił autor ofiary duchowieństwa o śląsko-opolskim rodowodzie, którzy działali poza Śląskiem Opolskim i zamordowani zostali przez niemieckich nazistów w czasie wojny. Byli to: pochodzący ze Śląska Opolskiego misjonarze Świętej Rodziny, werbiści i oblaci oraz kapłani diecezji katowickiej i diecezji berlińskiej, a także duchowni działający na okupowanych terenach Polski, którzy tam zginęli lub przewiezieni stamtąd, zmarli w obozach koncentracyjnych. Pisze również o ofiarach mordów dokonanych w 1940 lub 1945 r. przez żołnierzy Armii Czerwonej. Przywołuje tu postać kapelana Wojska Polskiego, ks. rotmistrza JERZEGO WRAZIŁDY, pochodzącego z Zabrze-Biskupic, przed wojną wikarego parafii św. Antoniego w Rybniku, zamordowanego wiosną 1940 r. pod Charkowem (najprawdopodobniej przez NKWD), figuruje bowiem na liście zamordowanych w obozie w Starobielsku². Dowiadujemy się też o mordzie dokonanym na pochodzących ze Śląska Opolskiego misjonarzach werbistach przez japońskich żołnierzy podczas II wojny światowej.

Jak słusznie zaznacza ks. Hanich we wprowadzeniu do książki, ten wnikliwy i obszerny rejestr ofiar nie jest kompletny, gdyż nie było możliwym dotarcie do wszystkich żeńskich zgromadzeń zakonnych, które działały na Śląsku Opolskim, a później zostały wysiedlone w głąb Niemiec. W ich szeregach mogły się przecież znaleźć ofiary wojny. Można przypuszczać, że również wśród księży kapelanów o śląskim rodowodzie były ofiary wojny, w tym także ci, którzy zostali przymusowo wcieleni do *Wehrmachtu* i ginęli na wojennych frontach lub znaleźli się w obozach jenieckich. Potwierdzeniem tej tezy może być np. śmierć ks. kpt. SEWERYNA JĘDRYSIAKA (dominikanina) — we wrześniu 1939 r. szefa duszpasterstwa katolickiego 20 Dywizji Piechoty, więzionego w Oflagu IV A Hohnstein w Niemczech, następnie w obozach koncentracyjnych w Rottenbergu, Buchenwaldzie i Dachau, gdzie 5 września 1942 r. został zamordowany. Dużo wcześniej, jeszcze jako osoba świecka, Seweryn Jędrysiak brał udział w III powstaniu śląskim, był dowódcą

¹ Por. D. KISIELEWICZ, *Śląscy hierarchowie kościelni w sprawie wysiedlenia obywateli polskich do Niemiec*, ZŚI 63 (2006), nr 11, s. 159–180.

² Por. L.A. SZCZEŚNIAK (opr.), *Katyn. Lista ofiar i zaginionych jeńców obozów Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk*, Warszawa 1989, s. 359.

baonu w podgrupie „Harden”³. Inny Ślązak, ks. HUBERT MISIURA ze zgromadzenia oblatów, mianowany przez ks. bp. JÓZEFA GAWLINĘ kapelanem obozu *Miranda del Ebro* w Hiszpanii, zginął 24 września 1944 r. w bitwie pod Arnhem⁴

W recenzowanej książce zdarzają się powtórzenia. Wprawdzie można zgodzić się z autorem, że mają one swoje uzasadnienie i stosowane są świadomie w celu podniesienia waloru dokumentacyjnego monografii, jednakże czasem wydaje się to zbyt częste, zwłaszcza jeśli podobne treści znajdują się w głównym tekście i w przypisach. Wiele też informacji znalazło się w dwóch przypisach o podobnej treści, chociaż można było je zawrzeć w jednym przypisie (por. przyp. 162 i 163, przyp. 185 i 186, przyp. 221, 222, 224). Mankamentem opracowania (w odczuciu recenzentki niniejszej publikacji) jest też przewaga treści zawartych w przypisach nad treścią podstawową. Jak wiemy, przypisy spełniają wieloraką rolę: informacyjną, objaśniającą, bibliograficzną i polemiczną. Autor zastosował obszerne przypisy poszerzające wiedzę i uwiarygodniające dane, świadczące o jego erudycji i umiejętności dokumentowania formułowanych twierdzeń. Odsyłają one czytelnika do literatury przedmiotu, informują o stanie badań dotyczących martyrologii duchownych. Uzasadnione jest rozbudowanie przypisów biograficznych i licznych cytowań. Ale wiele treści zawartych w przypisach powinno znaleźć się w tekście głównym książki, przynajmniej te, które odnoszą się do szerszego kontekstu historycznego, np. podziału administracyjnego Górnego Śląska, kościelnego podziału administracyjnego tego obszaru w różnych okresach historycznych, czy też polityki władz nazistowskich wobec duchowieństwa (zob. przyp. 28, 29, 88, 127). Nie wpływa to jednak na olbrzymią wartość poznawczą i ogólną bardzo dobrą ocenę recenzowanej publikacji.

Edytorska strona opracowania nie budzi zastrzeżeń. Posiada ciekawą szatę graficzną, w pełni odpowiadającą treści książki. Zawiera fotografie niektórych pomordowanych duchownych, a także sporządzoną przez autora mapę przedstawiającą „geografię martyrologii” księży diecezjalnych, zakonników i sióstr zakonnych zamordowanych na Śląsku Opolskim przez żołnierzy Armii Czerwonej. Walorem jest także niemieckojęzyczne streszczenie pracy i spis treści, a także wykaz ważniejszych skrótów oraz tak bardzo potrzebny w tego rodzaju publikacji indeks nazwisk i indeks miejscowości.

Martyrologium duchowieństwa opatrzone jest wstępem ks. abpa Alfonsa Nosola, w którym nawiązuje do słów JANA PAWŁA II zawartego w liście apostolskim *Tertio millennio adveniente*:

---

³ D. KISIELEWICZ, *Oficerowie polscy w niewoli niemieckiej w czasie II wojny światowej*, Opole 1998, s. 307; Z. KAPAŁA, A. NOWAK, *Inteligencja Śląska na obczyźnie w latach 1939–1945*, w: Z. KAPAŁA (red.), *Losy inteligencji śląskiej w latach 1939–1945*, t. I, Bytom 2001, s. 91.

⁴ KAPAŁA, NOWAK, *art. cyt.*, s. 118.

Kościół pierwszego tysiąclecia zrodził się z krwi męczenników: (...) W naszym stuleciu wrócili męczennicy, a są to często męczennicy nieznani, „żołnierze” wielkiej sprawy Bożej. To świadectwo nie może być zapomniane⁵

Dlatego należy uczynić wszystko, aby Kościoły lokalne zbierały konieczną dokumentację dla zachowania pamięci tych, którzy ponieśli męczeńską śmierć. Odpowiedzią na to przesłanie Ojca Świętego — podkreślił biskup opolski — jest właśnie ta książka, przedstawiająca wykaz i okoliczności męczeństwa duchowieństwa Śląska Opolskiego, ofiar reżimu nazistowskiego i stalinowskiego w czasie II wojny światowej i bezpośrednio po jej zakończeniu.

W zakończeniu książki ks. A. Hanich również nawiązał do słów Jana Pawła II wypowiedzianych w czasie pielgrzymki do Polski w 1999 r., że przyszedł czas przypomnienia wszystkich ofiar II wojny światowej i panowania totalitarnego systemu komunistycznego, oraz że powinnością współczesnego pokolenia w Kościele jest zebranie świadectw wszystkich tych, którzy dali życie za Chrystusa. Odpowiedzią na to przesłanie, spełniające w pewnej mierze życzenie Ojca Świętego, jest właśnie ta niezwykle wartościowa książka, tak bardzo ważna dla poznania dziejów Śląska Opolskiego i historii Kościoła.

Danuta Kisielewicz